

A MAGYAR MŰVÉSZETSZOCIOLÓGIA 1900-1990*

A hetvenes-nyolcvanas évek magyar empirikus szociológiájának jellemző vonása volt, hogy csak kivételes esetben tudott a hétköznapi fogalmiság fölé emelkedni. Önmagában ezért még nem kárhoztatható, de – a legtöbb kutatás esetén – a modellalkotás elmaradása, vagy nem megfelelő absztrakciós szintje olykor igen kevéssé tudományossá tette a vizsgálatokat, a kutatási eredmények pedig nem nyújtottak mélyebb betekintést a társadalmi folyamatokba, mint egy nagyvállalat fél éves mérlegbe számolója. Ezt súlyosbította az a körülmény, hogy a kutatási tervek eleve nem tartalmaztak olyan átfogó elképzeléseket a vizsgált tárgyról, amelyek lehetővé tettek volna komoly elméleti – akár csak középszintű – vitákat.

A korábban jelen lévő marxista kritikai elmélet a hatvanas évekig a nyugati országokban ideiglenesen visszaszorult. A hetvenes évektől – a kritikai megközelítésnél erősebben – meghonosodott a kommunikációs szociológiában, így a közönségvizsgálatokban is a matematikai-statisztikai módszereket alkalmazó empirikus kutatás. A nyolcvanas évekre a kutatási irány megváltozott.

Az elmúlt két évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a magyar közönségszociológiai vizsgálatok – tudományos szempontból – kudarcot vallottak. Nemcsak azért, mert a nyolcvanas évek közönségkutatásai naiv empirista felfogást tükröztek, hanem, mert diffúz jelleget öltöttek, hiányzott mögülik az egységes szemlélet, az elméleti megalapozás. A kutatások komolyabban alapul vehették volna akár Jarvic, akár Bourdieu, vagy valaki más koncepcióját. Egyet azonban soha nem engedhet meg magának egy komoly empirikus kutatás: a társadalomra vonatkozó elméletektől való teljes elszigeteltséget. Implicit konstrukciók mindig találhatóak a közönség – ki olvas, ki néz filmeket, festményeket és miért? – szokásait, vagy a könyv-, kép- és filmterjesztés problémáit firtató kérdések mögött, de akár a következtetések, akár a hagyományként értelmezett tudományos szöveg esetlegessé és száználmassá válik egységes koncepció híján. Bármely jelenség tanulmányozása a társadalomtudományokban – ez ma már evidencia – módszertani komplexitást, vagy pluralizmust igényel. Kétségtelen, hogy sokféle

módszert használtak ezek a vizsgálódások is (kérdőív, tartalomelemzés, reflexvizsgálat, gazdasági adatok elemzése), de ez kevés kivételtől eltekintve ugyanannak az egy dolognak a bizonyítását jelentette, vagy a hierarchikusan felfogott, foglalkozásvivő társadalmi struktúra elemzését óhajtotta újabb adatokkal kiegészíteni.

A kutatások nagy részében keverednek a művelődésszociológiai és a művészetszociológiai szempontok.

A művelődésszociológia a társadalom életének legtágabb értelemben vett kulturális folyamatait vizsgálja szociológiai szemszögből. Vizsgálja egyrészt intézmények és embercsoportok norma- és elvárásrendszereit, valamint különféle tudásanyagok szerkezetét és tartalmát, illetve ezeknek az anyagoknak embercsoportok általi birtoklási módját. A művelődésszociológia szélesebb kategória, egyszerre használhatja több szociológiai ágazat, így a szervezet-, tudás-, kommunikáció-, közösség- vagy befogadás-szociológia módszereit és eljárásait is. Mint Józsa Péter rámutatott, annyiban tágabb az irodalom-, illetve művészetszociológiánál, hogy nemcsak egy terület, az irodalom vagy a művészet jegyeit vizsgálja, hanem a társadalom kultúráját alkotó összes terület az érdeklődési körébe tartozik. Másrészt szűkebb abban az értelemben, hogy sem a művészet, sem a tudomány vonatkozásában nem foglalkozik a létrehozás, az alkotás oldalával. Azt kutatja, hogy a szellemi javak hogyan realizálódnak, hogyan oszlanak el, hogyan válnak a társadalom birtokává.

Ennek megfelelően a művelődés- vagy kultúra-szociológia vizsgálati körébe tartoznak többek között a különféle kulturális intézmények, így például a könyvtárak működésével kapcsolatos társadalmi kérdések, az intézményeket működtetők és igénybe vevők embercsoportjainak viselkedése. A kommunikációs folyamat „címzettjeinek” vizsgálatánál a művelődésszociológia végső feladata Józsa Péter szerint a társadalom teljes kulturális „domborzati térképének” megrajzolása. Ez az olvasás területén nem más, mint a kik olvasnak, mennyit és mit, hogyan választják ki az olvasmányt, mi tetszik nekik, mi nem, és miért; hogyan értik meg és értelmezik

az olvasottakat, mit jelent számukra az olvasás megfogalmazásában és a valóságban; megállapítható-e összefüggés az olvasással szembeni attitűdrendszer és az értékrendszer egyes elemei között stb. kérdésekre vonatkozó válaszkérés.

Józsa Péter szerint a művészetszociológia a legbizonytalanabban definiált és a legkevésbé körülhatárolt szociológiai szakágak közé tartozik, melynek két okát látja:

1. Ellentétben a szociológia többi ágával (például a szervezetek, a család, a munka stb. szociológiáival) nyomasztó súllyal nehezedik rá egy ideológiailag heterogén fogantatású, a szabatos megközelítést sokszor akadályozó gondolatörmög, a művészet társadalmi meghatározottságát és szerepét kutató egész európai irodalom.

2. Ellentétben az említett ágakkal, még ma sincsenek szabatosan rögzítve a mai szociológia fogalmi és módszertani előfeltevései értelmében vett megfelelő kutatási kritériumok sem a tárgya, sem a vizsgálati célok, sem a vizsgálati lehetőségek és ezakt módszerek tekintetében.

Ahhoz pedig, hogy önálló tudomány legyen, két dolog feltétlenül szükséges: egyértelműen meghatározott önálló tárgy és elfogadott fogalmak, módszerek.

A következőkben tekintsük át röviden, hogy a) mi mindent tekintenek ma művészetszociológiának, b) mik a mai művészetszociológia kérdésfeltevései, avagy hogyan osztható fel a kutatások szemlélete szerint.

Ha az utóbbi évtizedek művészetszociológiai irodalmát áttekintjük öt fő kutatási területet különböztetünk meg. Ezek Józsa Péter elemzései alapján a következők:

1. A művészeti formák szociológiája
2. Az esztétikai alkotások szociológiai dokumentációként való felhasználása
3. A művész tevékenységét és az alkotásokat közvetítő intézmények és szervezetek működése körülményeinek és feltételeinek vizsgálata
4. A művész személyét kiválasztó és a mű születési körülményeit meghatározó társadalmi feltételek vizsgálata
5. A közönség vizsgálata, amelyben részben arra keresi a választ, hogy ki a közönség, részben pedig arra, hogy hogyan fogadják be a műalkotást.

A másik féle felosztást a kutatás szemlélete határozza meg.

1. Átfogó-funkcionalista művészetszociológia. A művészetek összességét vagy valamelyik ágát szerves totalitásnak tekinti, amely valamilyen társadalmi konstellációból nő ki.

2. Az intézményi szempontú művészetszociológia

- A művészet tényét vizsgálja, társadalmi intézmény mivoltában. (Nem az esztétikai formát, hanem magát a tény, hogy létezik művészet.)
- A művészet létét, mint tevékenységi formát, szerepet, pozíciót, művészi csoportosulásokat vizsgál (Józsa szerint ez a művészetszociológia legfejlettebb ága).
- A művészet jelenlétét realizáló intézmények működésével foglalkozó vizsgálatok: könyvkiadás, hangverseny-szervezés stb.

3. Közönségszociológia. Kik és mire használják a művészeteket?

4. Befogadás-szociológia. A befogadás eseményét kommunikációs folyamatként közelíti meg, azt kutatja, hogy az emberek az esztétikai termékekkel érintkezésbe kerülve mennyiben fogadják el vagy utasítják el, s hogyan dolgozzák fel.

A Józsa Péter által ismertetett öt fő művészetszociológiai kutatási irány elfogadásával S. Nagy Katalin és Vitányi Iván újabb, illetve további meghatározásokat, perspektívákat fogalmaz meg a vizsgálatok számára a művészetszociológia témakörének csoportosítása – ahogy ez már az eddigiek alapján is láthatóvá vált – többféleképpen lehetséges. S. Nagy felosztása a művészből indul ki, s jut el a közönségig.

S. Nagy Katalin felosztása szerint:

1. A művész. Ki a művész, honnan jött, mely társadalmi réteg, csoport normáit, szokásait hozza magával és melyik társadalmi réteg, csoport értékrendszerével azonosul. A művész helye, szerepe (szerepei) a társadalomban; ki a művész abban az értelemben, hogy melyik társadalmi réteg, csoport kit tart annak és mi alapján ismeri el a művész státuszát. Ide tartozik még a művészek társadalmi kiválasztódása és tevékenységének feltételei, a művészi magatartás, illetve a művész ismerete a közönségről.

2. A műalkotás. A mű kapcsolata azzal a környezettel, amelyben létrejön. Az ember mindennapi élete és más emberekhez való viszonya hogyan van jelen a műben, a társadalmi problémák, mint művészeti anyag. Ide sorolható a technikai fejlődés

hatása a műalkotásokra, a mű utóélete, az elmúlt korok alkotásai a jelenkorban, a műalkotás jelentésváltozásai. Fontos kérdés, hogy mi a műalkotás, pontosabban, hogy melyik társadalmi rétegnek, csoportnak mi. Megváltozik-e, s ha igen, hogyan a műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában, illetve milyen viszony, kapcsolat képzelhető el a művészet és tömegkultúra között. Műalkotások elemzése kapcsán beszélhetünk a műben megjelenő életformák, életstílusok és a társadalmilag meghatározott világnézetnek a kifejezési formáiról is.

3. Művészeti közvetítők. A művészeti élet szervezeti formái, a művészeti intézmények, a művek közvetítésének társadalmi rendszere. A kritikus, mint közvetítő, a tömegkommunikációs eszközök, mint művészeti közvetítők (televízió, újság, képregény stb.). A művészeti piac, műkereskedelem, a mű, mint piacra termelt áru is a közvetítők tárgykörébe tartozik, mely kiegészül azzal a kérdéssel, hogy ki dönt arról, hogy egy meghatározott társadalomban a művészet milyen formái kerüljenek kínálatra?

4. A közönség. A közönség tagozódása, a különböző társadalmi rétegek, csoportok nézetei a művészetről. A közönség magatartása, a befogadás mechanizmusai, művész és közönség kapcsolata, egymásra hatása. Ide tartozik az ízlés problémaköre is (normák, szokások, értékek), ki rendelkezik vele, és hogyan lehet megszerezni, igény- kielégítés, az emberek véleménye (klisék, normák, normatívák, aspirációk, attitűdök)

Vitányi Iván három további perspektívát fogalmaz meg:

1. Ontológiai perspektíva. Olyan szemléletű kutatásokról van szó, amelyek feltárják a művészet, az esztétikum létezésének különböző formáit.

2. Fenomenológiai perspektíva. Itt elemezni kell magát a művet is, amelyet megalkotnak, illetve befogadnak. A kutatás azért fenomenológiai, mert a művet előfeltevések nélkül kell megvizsgálni és meg kell próbálni elkülöníteni a műben a társadalmi és az egyéni. (A társadalmi a mű világképében és formai rendszerében ragadható meg.)

3. Antropológiai perspektíva. Az életstílus kutatások segítségével megragadhatók a művészettel kapcsolatos magatartástípusok, s ezek összevethetők az általános társadalmi magatartás típusaival. (Ez a kutatási irány kapcsolatot teremthet az általános szociológiai kutatásokkal, mely elvezethet a társadalmi összefüggések többdimenziós vizsgálatához, amely Vitányi szerint a társadalmi összefüggések

perspektívája, azaz a szorosabban vett szociológiai perspektíva.)

A szakszociológiák főbb jellemzői

Józsa Péter szerint az irodalomszociológia a legbizonytalanabban definiált és legkevésbé körülhatárolt szociológiai szakágak egyike. A művészetszociológia és ezen belül az irodalomszociológia nem válik el világosan sem az általános művészetfilozófiától, sem az irodalomesztétikától. Három vizsgálódási terület különböztethető meg: az esztétikumnak a létrehozó társadalomhoz való viszonya; az alkotásnak, mint társadalmilag meghatározott viselkedésmódnak, szerepnek a kutatása; valamint a művészi teremtő tevékenység eredményének a befogadó társadalomhoz való viszonya. Ez utóbbi az irodalomszociológia legátfogóbb és legtermékenyebb szférája, amelyben az irodalom, mint társadalmi tény, mint szociális esemény, mint emberi viselkedési, érintkezési és csereforma jelenik meg. (Ide sorolhatjuk a KMK műhelyében született befogadási vizsgálatok egy részét is.)

Az olvasásszociológia több szociológiai és más társadalomtudományi ágazat metszéspontján, illetve azok átfedésével jött létre. Közös témája, az olvasó-olvasás kérdésköre összeköti az olvasáspedagógiával, az olvasáspszichológiával; az írás-olvasás kérdése a kommunikációelmélettel, a szemiotikával; több ponton érintkezik az intézményszociológiával. Gereben Ferenc megfogalmazása szerint az olvasásszociológia elsősorban a művelődés-, illetve művészet-szociológiához kapcsolódik. „Úgy is mondhatnánk, hogy az olvasásszociológia elsősorban a művelődés- és a művészetszociológia (az utóbbin belül főként az irodalomszociológia) olvasással-olvasmányokkal kapcsolatos kérdésfeltevéseit, megállapításait szervezi sajátos egységbe.” Az ízlés- és befogadás-vizsgálatoknál az olvasásszociológia szoros kapcsolatba kerül az esztétikával is, de a szociológiai megközelítés a társadalmi problematikát állítja előtérbe, s a műalkotás esztétikai értékessége, illetve értéktelensége az olvasással kapcsolatos társadalmi jelenségek mélyebb megismeréséhez nyújt információt.

Az olvasás motivációs rendszerének vizsgálata, a befogadási folyamatok feltárása mind pszichológiai, mind szociológiai megközelítésben is lehetséges. Amíg a pszichológiai szempont, s így az olvasáspszichológiai vizsgálatok is a személyiségen belül

lejátszódó folyamatok törvényszerűségeit tárják fel, addig az olvasásszociológia e jelenségek társadalmi meghatározóit, társadalmilag tipikus formáit állítja előtérbe. Más kérdés, hogy ez-egy konkrét mű befogadásának vizsgálata során mindkét megközelítés szempontjait figyelembe lehet és – a teljesség igénye mellett – kell venni, ami lehetetlenné és egyben értelmetlenné teszi a vizsgálatnak egy tudományágba való kizárólagos besorolását...

A kutatási témák elmélyülése egyre inkább szükségessé tette más tudományágak módszereinek, eszköztárának alkalmazását és szakembereinek részvételét az egyes kutatásokban. A művészetszociológiához és azon belül az irodalomszociológiához sorolható befogadás-vizsgálatok interdiszciplináris megkülönböztetést igényelnek. Józsa úgy fogalmaz, hogy a művészetszociológia „belsőleg töredezett, heterogén, egymással közvetlenül össze nem egyeztethető dimenziókban működő =puntuális= tudomány” Silbermann-t idézi, aki megállapítja, hogy a művészetszociológiai vizsgálatok során „vegyesen alkalmazzák a pszichológiai, történeti, szociológiai, pszichoanalitikus, antropológiai, filozófiai, esztétikai, metafizikai és politikai-ideológiai ismereteket”.

...

... Míg a magyar művészet- és irodalomszociológia a századelőn együtt mozgott az európai filozófiai és szociológiai gondolkodással, később Mannheim, Hauser, Lukács nem dolgoztak itthon, hatásuk közvetve, késésekkkel érvényesült. A Vasárnapi Kör szellemi hagyatékát Fülep Lajos vitte tovább. „Európai művészet és magyar művészet” címmel a Nyugatban 1918-ban megjelent tanulmányának mottóját Gauguin-től vette, s láthatóan az identitás-probléma foglalkoztatta. „D’ou venons nous? Que sommes-nous? Ou allons-nous?” (Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hova megyünk?) A művészet és világnézet kapcsolata, a jelentés kategória értelmezése állnak érdeklődése középpontjában, a világnézet és forma korrelációja talán művészetelméletének legkifejtettebb része...

...Az irodalom- és olvasásszociológiai nézőpontból érdekes probléma az íráskultúra, az írás és nyomtatás, az élő és írott szó viszonya, az írásbeliség, s az íráson alapuló intellektuális réteg szerepköre, mely vagy kapcsolódik az uralkodó réteggel, vagy maga jut uralomra (Babits Mihály: Az írástudók árulása, 1945., Zolnai Béla: A látható nyelv, 1926.) ...

...A közönség szerepének olyan felfogását, mely szerint író és írott mű mellett az olvasó a „mindenmű irodalmiság” az ún. irodalmi alapviszony egyik végső feltétele, Horváth János vette fel az irodalomelméletben (Horváth, 1956.)...

...Miközben Hankiss Elemér kutatási folynak az MTA Irodalomtudományi Intézetében, Kamarás a munkásolvasókat, a komoly irodalom esélyét lektúrolvasóknál, Nagy Artila a gyerekek és az ifjúság olvasmányválasztását vizsgálja, Gereben a könyvtárképet, a felnőtt lakosság olvasmányait, a házikönyvtárakat, Bartos az érdeklődést, s a nő olvasókat veszi szemügyre, Katsányi a történelmi olvasmányok kedveltségét, az Egri csillagok olvasszóságát vizsgálja meg általános iskolások körében, Lőrincz Judit a munkások kulturális helyzetét, művelődését tekinti át.

Az irodalmi mű minden nyelvi eleme a szavaktól a kompozíciós elvíg értékvonatkozást tartalmaz, a mű érték szerkezetének összetevője. Az értékeket a kollektív tapasztalat közvetíti, azt az elvet hasznosítják az értékorientációs novellaelemzések. ...

Képzőművészet

Múzeumok

1968 és 1975 között vizsgáltuk a múzeumokat látogató közönség összetételét, a múzeumlátogatás indítékait, a múzeumlátogatási szokásokat és a képzőművészeti ízlést. Előbb egy munkacsoportban, majd 1973 óta a Népművelési Intézet keretein belül. ...

A múzeumlátogató természetesen nemcsak magáért a múzeumért megy a múzeumba (bár néha ez is előfordul), hanem azért, amit benne láthat: a múzeumlátogatás mögött többnyire valamilyen speciális igény, érdeklődés dolgozik. Vizsgálatunk során a mai magyar múzeumlátogatóknál főleg kétféle érdeklődést találtunk: történetit és képzőművészetit. ...

A festészeti ízlés

Van különbség a múzeumba járó tanulók, értelmiségiek, munkások, alkalmazottak festészeti ízlésében, de inkább csak tendenciákban, vagy ha

úgy tetszik: tolerancia-színtekben. A tendencia: elmozdulás a holtpontról, az akadémikus látásmódról. Az akadémikus látásmód ez esetben a következőt jelenti: a kép a megszokott beállításban, általánosan elfogadott szín- és formamegoldásban ábrázol az azonos kultúrában élők számára emocionális és intellektuális igénybevétel nélkül könnyedén felismerhető tárgyakat, eseményeket, személyeket. A nézők legtöbbször ennyit és csak ennyit lát meg egy képben, mert ennyit tud, hajlandó észrevenni (ez a szint egyébként megfelel a Panofsky által leírt, a képek jelentésrétegeire vonatkozó első képszintnek). A kimozdulás iránya kétségtelen: napjaink felé mutat. ...

... A közönség ízlése kettős szorításban érlelődik: a konzervatív, a konvencionális, de idealizált, problémamentes festmények húzó és az izmusok, az új s még újabb festmények taszító feszülésében.

Számszerű adatokkal tudjuk bizonyítani: a választásokban, elutasításokban és elfogadásokban meglehetősen módon a hasonlóság dominál, és csak igen finom jegyek alapján válik mérhetővé a különbség.

Az oka? Az okát nem tudják. Feltételezhető, hogy az ok általánosan alacsony szintű vizuális kultúránkban rejlik. Nálunk az iskola nem neveli képlátóvá, képértővé a gyermekeket. Múzeumba járóvá igen. De nem sajátítják el a képlátás képességét, nem alakulnak ki a képnevezés készségei.

Ez az állapot régóta tart, nemzedékek sora nőtt fel vizuális nyelvismeret nélkül. A magasabb iskolai végzettség, a szabad idő növekedése, a kulturális-művelődési formákban való részesedés, új rétegeket von be a hagyományos múzeumlátogató rétegek mellé (például érettségizett szakmunkásokat, elsőgenerációs értelmiségieket, stb.). Ezek az új rétegek azonban ugyanúgy nem tudnak képet nézni, mint a régiek: itt szó van a figyelem, a koncentráció hiányáról, az emlékezetbe vésés és felidézés problémáiról, de főként a vizuális nyelv ismeretének hiányáról.

Színház

Szociológiai vizsgálat keretében zártkérdéses kérdőívek és riportok segítségével próbáltunk képet formálni az estéről-estére összegyűlő közönség számos arcáról. Egy teljes évadon (1995-1996) ke-

resztül igyekeztünk felmérni a Miskolci Nemzeti Színház közönségét, színházba járási szokásait, művelődési igényét, színházzal kapcsolatos elvárásait, a színházi munkáról kialakított képét.

Építészet

Az építészet-szociológiai kutatások szerepelése egy, a művészetszociológiával foglalkozó kötet keretei között magától értetődő, hiszen a művészeti ágak között a művészettörténet oldaláról közelítve, e területnek mindig rendkívül jelentős, bár koronként változó szerepe volt.

A művészetszociológiai szakirodalmat áttekintve azonban meglepő módon, szinte alig található erre a területre vonatkozó vizsgálati anyagok, kutatási beszámolók, tanulmányok. Pedig nemcsak művészettörténeti, hanem szociológiai aspektusból is igen jelentős művészeti ágról van szó, melynek kapcsolatai a közönséggel minden hagyományos művészeti ágénál (már a 20. században megjelent új művészeti ágakat: TV, film, stb. megelőzően) szélesebbek voltak. Az építészeti alkotás váltotta ki a legnagyobb volumenű művészettel kapcsolatos társadalmi aktivitást – megrendelők, tervek elbírálása, a megvalósítás gazdasági, emberi feltételei, a kész mű körül zajló viták – stb.

Ezek a vonatkozások ma is jelen vannak, mérhetőek és elemezhetőek volnának, mégsem alakult ki az építészet-szociológia szakirodalma.

Az építész helye, szerepe a társadalmon belül már a század eleje óta gyökeres változásokat mutat a korábbi századokhoz képest. Ennek a jelenségnek a következménye talán, hogy az éppen ekkoriban születő új tudományág, a szociológia, illetve részterülete a művészetszociológia számára az építészet nem bír jelentőséggel, maga Hauser Arnold sem foglalkozik vele részletesen Művészetszociológiájában, bár A modern művészet és irodalom eredete című munkájában egy fejezetet szentel annak, hogy a manierizmus korában az építészet legalapvetőbb fogalma, a tér, milyen változásokon ment keresztül.

Az építészet-szociológiai kutatások hiányának másik oka, hogy a hetvenes években beinduló hazai művészetszociológiai kutatások nem területek szerint, s nem is egy akár ennek a kötetnek keretétől szolgáló összefoglaló koncepció alapján zajlottak,

hanem igen esetlegesen, az egyes kutatók egyéni érdeklődésének és a kutatást befogadó, finanszírozó intézmények jellegének függvényében. Sajnos az építészetszociológia iránt érdeklődő kutató és a kutatás háttérét biztosító intézmény egymásra találása mindez ideig nem történt meg. A helyzetet igen jól illusztrálja az a tény, hogy sem a Józsa Péter szerkesztette Művészetszociológia tanulmánygyűjteményben, sem az építészhallgatók számára 1990-ben készült Művészetszociológia című szöveggyűjteményben sincs egyetlen építészetszociológiai írás sem. ...

Egy máig ható kutatásra mégis utalnunk kell.

Az építészeti kultúra és a magyar társadalom című kutatás az építészeti kultúra hatásvizsgálatával foglalkozott, ezen belül elsősorban az építészeti tömegkultúra hatásait vizsgálta. Azon produktumokat, amelyeket sem az építésztársadalom, sem a közvélemény nem értékelt művészi produktumként, de részét képezik a mindennapi épített környezetnek és a vizuális kultúra formálásában legalább akkora vagy még nagyobb szerepet töltenek be a hazai magyar építészet csúcsteljesítményeként értékelt városközpontok és művelődési létesítmények.

A hatásvizsgálat tárgya néhány jellegzetes fővárosi és vidéki lakótelep, néhány falusi utcakép, lakóháztípus és társasház épületegyüttes. A munka legfontosabb hazai előzménye a mai magyar építészettel foglalkozó hatásvizsgálat, amely 1988-89-be készült a Közlekedési- és Hírközlési és Építészeti Minisztérium megbízására, témavezetője: S. Nagy Katalin. E vizsgálat elsősorban az építészeti „magaskultúra” hatását vizsgálta, középületekét és városközpontokét. Az építészeti tömegkultúra vizsgálata legalább ilyen fontos, egy ország építészeti összképét, környezeti kultúráját ugyanis nagymértékben meghatározza az építészeti főbb produktum színvonala...

A munka több tekintetben folytatása a mai magyar építészettel foglalkozó hatásvizsgálatnak, amely elsősorban az építészeti „magaskultúra”, tehát a közvélemény szerint reprezentatívnak tekintett középületek és városközpontok hatásának vizsgálatával foglalkozott. ...

Film

A szociológia a film születése idején, mint egyre fontosabbá váló tudomány a saját legitimitásának a megteremtése miatt is odafigyelt a filmre. A filmszociológia számára a modern társadalom modelljévé is vált a film, mint ipar, és mint kultúra. Foglalkozott a film gyártó, forgalmazó cégekkel, a film reklámjával, marketingjével is.

A magyar filmszociológia történetét még nem írták meg. Forrásai is nehezen lelhetők fel.

Az elemzésre/ismertetésre kiválasztott filmszociológiai munkák mutatják azt a folyamatot, ahogy ez a diszciplína kinőtt az amatőr, a nyugati kutatásokat követő korszakából, és profi, szakszerű, önálló területté vált. Ezzel a szakszerűsődéssel együtt járt, hogy bővült a kutatási horizontja, tematikája.

Az európai filmszociológiával együtt a magyar filmszociológia is, az indulásakor leginkább a mozi- és moziba járó közönség kutatásával foglalkozott. Azonnal érzékenyen reagált arra a tényre, hogy a film a társadalomra – és annak bizonyos rétegeire/csoportjaira – hihetetlen, mondhatni mágikus hatást gyakorolt.

A kezdeti közönségkutatásokban prioritást kapott a gyerekek, a fiatalok és a mozi/a film kapcsolatának vizsgálata. Német mintákra támaszkodva a hazai kutatók – akik elsősorban elemi iskolai és középiskolai tanárok voltak – a kérdőíveket is a német felmérésekből vették át. (Részletesebben ld. Szilágyi Erzsébet tanulmányát e témáról.)

Rádió-televízió

A tömegkultúra, mint komplex jelenség, kiemelkedő szerephez jutott a művészetszociológiában, a műalkotások elemzésében.

A standardizált tartalmak terjesztésének első típusa a nyomtatás, a fénykép- és filmmásolás, a második típussal pedig a rádió és a televízió esetében találkozhatunk annak folytán, hogy ezek a tömegkommunikációs eszközök standardizált sokszorosított másolatokat szolgáltatnak, széles körben terjesztik a kulturális tartalmakat, s egyben lehetővé teszik egyidejű vagy legalább egyszerre történő befogadásukat. Olyan tömegek is eljuthatnak ennek

révén a művészethez, amelyeknek korábban eleve lehetetlen volt. S ha nem is megy el közülük mindenki a hangversenyterembe, a színházba – sokan kényelmi, anyagi vagy egyéb okokból erre nem vállalkoznak – a szélesebb értelemben (másodlagos) közönség soraiba lépnek, amikor rádión vagy tv-adások keretei közt koncerteket hallgatnak, színdarabot néznek.

A rádió, a tv „kitágítja” a színházak, a koncerttermek falait, elviszi a művészetet a legtávolabb eső kis falvakba, tanyákra is, mellyel „személyes résztvevők” avathatja őket.

A mód, ahogyan a tartalmak más médiában közlésre kerülnek, megfosztja a közönséget a szelektálási lehetőségtől, mert ezek a tartalmak úgy jelennek meg a piacon, mint bármely más használati cikk.

Almási Miklós a közelmúlt eddigi elméleti megfontolásait elemezve hármas csoportosítást javasol, miszerint létezik:

1. olcsó tömegművészet
2. igényesebb, de még mindig tömegeket vonzó és egyben a magasabb értékek felé átmenetet kínáló alkotások köre, például Chaplin, az „István a király” című rockopera, vagy Bacsó Péter „A tanú”.
3. a magasművészetek sokféle variánsa.

A tömegkommunikációs eszközök révén a technikai haladás még egy alapvető változást idézett elő a művészetben: ez a technikai reprodukálhatóság. Ezt megelőzően művészi alkotás főként az auditív művészetek esetében, a produkció pillanatához volt kötve, s elhangzásával együtt nyoma sem maradhatott. A technikai vívmányok felhasználásával viszont lehetővé vált az alkotások rögzítése. A lemez, a magnótekercs, a film, a képzőművészeti alkotásokról készült reprodukciók kitérítik a művek hozzáférhetőségének körét, s új közönséghez viszik a művészetet...

* A magyar művészetszociológia története 1900-1990 című OTKA kutatás 1996 és 2000 között dr. S. Nagy Katalin témavezető irányításával folyt a Magyar Szociológiai Társaság Művészetszociológiai Szakosztályának keretén belül. A résztvevők 3 területen vizsgáldtak: elemezték a szakszociológiák történetét a kezdetektől 1990-ig, néhány kiemelkedő művészetszociológus munkásságát (Hauser Arnold, Józsa Péter, Lukács György, Mannheim Károly), valamint foglalkoztak a hazai művészetszociológia

műhelyeivel (Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Népművelési/Művelődéskutató Intézet, MTA Irodalomtudományi Intézet, Tömegkommunikációs Kutatóközpont).

A kutatásban résztvevők köre: A. Gergely András, Erdei Pálma, Horváth Judit, Jávorszky Béla, Kamarás István, Kardos Krisztina, Kopasz Enikő, Lőrincz Judit, Rajkó Andrea, S. Nagy Katalin, Szilágyi Erzsébet, Tészabó Júlia, Tibori Tímea, Veres András, Veres Ildikó, Wessely Anna.

(A fenti összeállítást a zárójelentés alapján Tibori Tímea készítette.)